

Ο ΕΘΝΙΚΟΣ ΗΡΩΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ

ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ Β. ΚΟΥΓΕΑ

κατά την Συνεδρίαν τῆς 28ης Μαΐου 1953.

Ἡ αὐριανὴ 29ῃ Μαΐου 1953 εἶναι ἡ πεντακοσιοστὴ θλιβερὰ ἐπέτειος τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ καὶ κοσμοϊστορικοῦ γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἐπὶ τέσσαρας σχεδὸν αἰῶνας εἶχεν ἀνακόψει τὴν ἐλευθέραν πολιτικὴν ζωὴν τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἐθνικὴ ὅμως αὐτὴ συμφορὰ εἶχεν ἐπισφραγισθῆ μετὰ τὴν θυσίαν ὑπερόχου βασιλέως, ἀπὸ τὴν ὁποίαν τὸ δουλεῖον Γένος ἤντλησε τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν ἠθικὴν ἐνίσχυσιν εἰς τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ. Ἡ Ἀκαδημία τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος δὲν ἠδύνατο νὰ παρέλθῃ ἐν σιωπῇ τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν ἐπέτειον καὶ δι' αὐτὸ τὴν σημερινὴν αὐτῆς τακτὴν συνεδρίαν θὰ ἀφιερῶσιν διὰ σχετικῶν ἀνακοινώσεων εἰς λιτὸν εὐλαβὲς μνημόσυνον τῆς ἱστορικῆς ταύτης ἡμέρας καὶ τοῦ καθαγιασάντος αὐτὴν διὰ τοῦ αἵματός του μεγάλου βασιλέως.

Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος δὲν εἶναι διὰ τοὺς Ἕλληνας ἀπλῶς ὁ Βασιλεὺς ποῦ ἔπεσεν ἡρωϊκὰ μαχόμενος κατὰ τῶν πολεμίων. Εἶναι κατὰ περισσώτερον ἀπὸ τὸν Κόδρον καὶ τὸν Λεωνίδα τῆς ἀρχαίας καὶ Νικηφόρον τὸν Α' τῆς Βυζαντιακῆς Ἑλλάδος. Εἶναι ὁ ἐθνικὸς ἥρωας καὶ ὁ ἐθνομάρτυς Βασιλεὺς, ὅστις μετὰ τὴν θυσίαν του ἔδειξεν εἰς τὴν Νέαν Ἑλλάδα τὸν δρόμον τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως, τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως καὶ τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας.

Ὡς ἄνθρωπος καὶ ὡς Βασιλεὺς πρέπει νὰ εἶχεν ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἐξαιρετοὺς ἀρετάς. Μέσα εἰς τὸν μαρασμὸν τῆς ἐποχῆς του καὶ τὸν ξεπεσμόν τοῦ οἴκου του, ἡ φυσιογνωμία του διακρίνεται διὰ τὴν ὑπεροχὴν τῆς. Μετατεθεὶς ἀπὸ τὸν ἀδελφόν του καὶ προκάτοχόν του Βασιλέα Ἰωάννην ἀπὸ τὸν Πόντον εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸ 1427, εἶχε δεῖξει ὡς Δεσπότης τοῦ Μορέως δραστηριότητα, γενναιότητα καὶ φιλοπατρίαν. Κατέλαβε τὰς Πάτρας, ἐλευθέρωσεν ὀριστικὰ τὸν Μορέαν

ἀπὸ τοὺς Φράγκους, ἐσυμπλήρωσε τὸ τεῖχος τοῦ Ἴσθμοῦ ποῦ εἶχε κτίσει ὁ πατέρας του Μανουήλ τὸ 1415, ἐπεξέτεινε τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ πέραν τοῦ Ἴσθμοῦ, ἀποσπᾶσας ἀπὸ τὸ Δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν τὰς Θήβας καὶ τὴν Λεβιάδειαν, καὶ ἡ ἐθνικὴ του ἐπικράτησις ἔφθασε μέχρι τῆς Πίνδου.

Οἱ σύγχρονοὶ του ἱστορικοὶ, ὁ Δούκας, ὁ Κριτόβουλος καὶ πρὸ πάντων ὁ πιστὸς αὐτοῦ φίλος καὶ σύμβουλος Φραντζῆς, ὅστις ὑπηρετήσας μὲ αὐταπάρνησιν τὸν αὐτοκράτορα μέχρις ἐσχάτων, ὑπηρετήσε μαζὶ καὶ τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν ὡς στρατιώτης, ὡς πολιτικὸς καὶ ὡς ἱστοριογράφος, ἐξαντλοῦνται εἰς ἐπαίνους καὶ εἰς θαυμασμὸν διὰ τὸν Κωνσταντῖνον. Ἐνας ξένος, ὁ περίφημος Κυριακὸς ὁ Ἀγκωνίτης, ποῦ εἶχε φιλοξενηθῆ εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ Δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ, ἀποκαλεῖ τὸν Κωνσταντῖνον «ἀξιολογώτατον καὶ πανάριστον Λακεδαιμονίων Ἄνακτα». Ὁ δὲ σοφώτατος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κληρικὸς, ὁ ἐπίσκοπος Νικαίας καὶ ἔπειτα καρδινάλιος Βησσαρίων, ὡσάν νὰ ἐμάντευε τὴν δόξαν ποῦ ἔμελλε νὰ λάβῃ μετὰ θάνατον ὁ Κωνσταντῖνος, κρίνων τότε ἐκ τῶν πράξεών του, ἔγραφε πρὸς αὐτὸν ὅταν ἦτο ἀκόμη δεσπότης τῆς Πελοποννήσου τὰ ἐξῆς προφητικά: «Ζήσεις παρὰ τῆ μνήμῃ τῶν ἀγαθῶν ἀνθρώπων ἀθάνατος, οὐ δὲ συναποθανεῖται σου τῷ σώματι ἡ φήμη τε καὶ τὸ ὄνομα ὡς τῶν πλείστων βασιλέων καὶ ἀρχόντων, ἀλλὰ τῆ νῦν εὐφημία ἀνάλογον καὶ τὴν μετὰ θάνατον εὐκλειαν ἔξεις, ἃ παντὸς ἀργύρου τε καὶ χρυσοῦ πρότερα ποιεῖσθαι ἀνάγκη».

Ἄλλ' αὐτοί, γράφοντες διὰ νὰ ἀναγνωσθοῦν, πιθανὸν καὶ νὰ κομψεύουν τὸν λόγον μὲ περισσὴν ἐγκωμιαστικὴν ῥητορείαν. Δι' αὐτὸ ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ἀναφέρω κᾶτι τυχαῖον καὶ ψυχόρμητον ποῦ βγαίνει ὄχι ἀπὸ κανέν σύγγραμμα, ἀλλὰ ἀπὸ πρόχειρον ἐνθυμητικὸν σημεῖωμα συγχρόνου ἀπλοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἐνὸς ἐκκλησιαστικοῦ ὀφφικιαλίου. Τὸ εὗρηκα εἰς τὰ παράφυλλα ἐνὸς Παρισινοῦ βομβυκίνου κώδικος¹ τοῦ ῥήτορος Ἀριστείδου μαζὶ μὲ ἄλλα 90 περίπου παρόμοια ἐνθυμήματα, τὰ ὁποῖα ἐδημοσίευσα πρὸ 40 ἐτῶν εἰς τὴν *Byzantinische Zeitschrift*² τοῦ Μονάχου. Τοῦτο ἔχει ὡς ἐξῆς:

«† μηνὶ νοεμβρίῳ κς ἰνδ. α^{ης} τοῦ 5^{ου} 72^{ου} μ^{ου} 5^{ου} (= 1437) ἔτους ἀπορῆσας ὁ βασιλεὺς κῆρ Ἰωάννης ἀπὸ τῆς πολλῆς ἐπιθέσεως τῶν Τούρκων καὶ τοῦ ἀνθέντου αὐτῶν τοῦ Μουράτμπεη, εἰσῆλθεν εἰς τὰ κάτεργα τῶν Βενετῶν ἀποσταλέντα μὲν παρὰ τοῦ Πάπα δι' ἐξόδων αὐτοῦ ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει δέκα

¹ Parisinus Graecus 2953 τῆς Bibliothéque Nationale.

² Τόμ. 23 (1914) σελ. 143 - 163.

τὸν ἀριθμὸν ἐν οἷς εἰσηλθε καὶ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κῦρ Ἰωσήφ καὶ μετ' αὐτοῦ ἀρχιερεῖς τριάκοντα καὶ οἱ πρῶτοι ὀφφικιάλαιοι τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀπῆλθον εἰς τὴν Φραγκίαν ἵνα γένηται σύνοδος οἰκουμενικὴ καὶ διαλεχθῶσι περὶ τοῦ δόγματος τῶν Φράγκων ὅπως λέγουσιν ὅτι ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ· καὶ εἰ ὁμολογήσουσιν ἐξέλθωσι καὶ κατὰ τῶν ἀσεβῶν δεδώκασι δὲ οἱ Φράγκοι τὰς ἐξόδους τῶν κατέργων καὶ τσαγρατόρους τριακοσίους εἰς φυλακὴν τῆς πόλεως· καὶ δύο κάτεργα ἐλοχρονικὰ φυλάττειν τὴν πόλιν διὰ θαλάττης· καὶ ὁ θεὸς μόνος καὶ ἡ ὑπεραγία Θεοτόκος ἡ Ὁδηγήτρια ἵνα ποιήσῃ τὸ συμφέρον ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν ἦλθε δὲ καὶ ὁ πανευτυχεστάτος δεσπότης κῦρ Κωνσταντῖνος ἀπὸ τοῦ Μορέως, φύλαξ σὺν θεῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνὴρ ὄχ ἄριστος συνετός τε καὶ φρόνιμος καὶ σώφρων καὶ ἀνδρεῖος †».

Αὐτοὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ διὰ τὸν Κωνσταντῖνον γράφονται εἰς μίαν ἀπλὴν προσωπικὴν ἐνθύμησιν, ἡ δὲ ψυχολογία τοῦ γράφοντος εἶναι προφανής. Στενοχωρημένος ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς Πόλεως, προσδοκᾷ τὴν σωτηρίαν ἀπὸ τὴν Ὁδηγήτριαν καὶ ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον.

Ἡ ἀντιβασιλεία τοῦ Κωνσταντῖνου διήρκεσεν ὅσον καὶ ἡ εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀποδημία τοῦ βασιλέως Ἰωάννου. Μετὰ τὴν ἐπάνοδον τούτου τὸ 1440, ὁ Κωνσταντῖνος καταθέτει τὴν ἀρχὴν καὶ ἐπιστρέφει εἰς τὴν Πελοπόννησον, τῆς ὁποίας γίνεται πάλιν ὀριστικὸς δεσπότης τὸ 1443. Παρ' ὅλην δὲ τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν πού εἶχαν οἱ πρὸς τοὺς Τούρκους ἀγῶνες αὐτοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὁ Μυστρᾶς ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Κωνσταντῖνου γίνεται κέντρον ἐθνικῆς ζωῆς καὶ μετὰ τὴν παρουσίαν ἐκεῖ ἀνδρῶν ὡς ὁ Γεμιστός, ὁ Σχολάριος, ὁ Εὐγενικός, ὁ Βησσαρίων, ἀποβαίνει ἐστία ἐθνικῆς ἀναμορφώσεως. Ὄταν δὲ τὸ 1448 ἀπέθανεν ὁ ἀδελφός του βασιλεὺς Ἰωάννης, παρὰ τὴν ὑπὲρ τοῦ ἐτέρου ἀδελφοῦ Δημητρίου ἐνεργὸν ἐπέμβασιν τοῦ Μουράτ, ἐπροτιμήθη εἰς τὴν βασιλείαν ὁ Κωνσταντῖνος διὰ τὰς εἰς τὸν Μορέαν καὶ ἀλλαχοῦ ἐπιδειχθείσας ἰκανότητάς του. Ἐγινε δὲ ἡ ἀνάρρησις, ἴσως δὲ καὶ ἡ στέψις αὐτοῦ ὡς βασιλέως, τὴν 6ην Ἰανουαρίου τοῦ 1449 ἑορτὴν τῶν Θεοφανείων εἰς τὸν Μυστρᾶν καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς ὑπὸ τῶν Παλαιολόγων κτισθείσης Μονῆς τοῦ Βροντοχίου, τὸν κοινῶς καλούμενον Ἀφεντικὸ¹. Εἶχε δὲ τότε ὁ Κωνσταντῖνος ἡλικίαν 45 ἐτῶν.

Θλιβερά, ἀλλὰ καὶ παρήγορος συγχρόνως ὑπῆρξεν ἡ προσφώνησις

¹ Κατ' ἄλλην παράδοσιν ἡ τελετὴ τῆς στέψεως ἔγινεν εἰς τὸν ἐν Μυστρᾷ μητροπολιτικὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

τοῦ ἄρχοντος Ἀργυροπούλου πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀποβιβασθέντα τὴν 12 Μαρτίου 1449 ἀπὸ τὸ καταλωνικὸν πλοῖον, τὸ ὁποῖον εἶχε μεταφέρει τὸν νεόστεπτον βασιλέα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὸν προσαγορεύει «*βασιλέα τῶν Ἑλλήνων*» καὶ ἐκφράζων τοὺς φόβους «*περὶ τῆς μιᾶς ταύτης πόλεως, τῆς κοινῆς τοῦ γένους ἐστίας, ἢ μόνῃ λέλειπται σωτηρία τοῖς Ἑλλησι*», ἐκφράζει συγχρόνως καὶ τὴν ἐλπίδα «*σοῦ τῶν Ἑλλήνων οὐκ ἄνευ θείας μοίρας νῦν βεβασιλευκότος, διγὲ γοῦν τοὺς ἡμετέρους φῶς ἐλεύθερον ὄψεσθαι*». Τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὗρεν ὁ Κωνσταντῖνος πλήρη ἀκανθῶν. Τὸ κράτος του περιωρίζετο εἰς τὸν περιτειχισμένον καὶ περιταφρωμένον χώρον τῆς Πόλεως καὶ αὐτὸν δὲ τὸν ἐπερίζωνε πανταχόθεν ὁ ἐχθρός. Ὁ θάνατος τοῦ φοβεροῦ αὐθέντου τῶν Τούρκων Μουράτ εἶχεν ἐμπνεύσει πρὸς στιγμὴν θάρρος καὶ παρήγορον ἐλπίδα, ἀλλὰ δὲν ἐβράδυνε νὰ δικαιωθῇ ὁ Φραντζῆς, ὅστις εἶχε χαρακτηρίσει ὡς ὀδυνηράν τὴν ἀγγελίαν τῆς διαδοχῆς ἀπὸ τὸν Μωάμεθ. Τὸ περὶ τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ζήτημα ἦτο ἀκόμη ἐκκρεμές, διότι οἱ ἄρχοντες τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας ἦσαν ἀναποφάσιστοι εἰς τὸ περὶ πίστεως, ἐνῶ ἡ πατρίς ἐκινδύνευεν. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε λάβει τὴν ἀπόφασίν του. Θὰ ἀγωνισθῇ τὸν διπλοῦν ἀγῶνα, τὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ τὸν ὑπὲρ πατρίδος. Εἰς τὸν πρῶτον, εὐλαβούμενος τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, ἐδίισταζε νὰ δεχθῇ τὴν ἐνωσιν καὶ κατέληξεν εἰς τὴν ἀπόρριψιν τοῦ τελεσιγράφου τοῦ Πάπα, τὸ ὁποῖον ἔλεγε περίπου: «*Σᾶς σώζομεν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἂν ὑποταχθῆτε εἰς τὴν Ρώμην*». Διὰ τὸν δεῦτερον ἀγῶνα, τὸν ὑπὲρ πατρίδος, ἐστράφη πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις ζητῶν βοήθειαν καὶ ἔκρουσε τὴν θύραν εἰς πολλὰς Αὐλὰς τῆς Δύσεως. Ἄλλ' εἰς μάτην. Ἡ Δύσις κατὰ τὴν κρίσιμον αὐτὴν στιγμὴν ἔδειξεν ἀγνώμονα καὶ ἐγκληματικὴν ἀδιαφορίαν εἰς τὸν κίνδυνον τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ἣτις ἐν τούτοις εἶχε σταθῆ ἕως τότε τὸ ἀκλόνητον προπύργιον, πρὸ τοῦ ὁποῖου εἶχε θραυσθῆ τὸ κύμα τῆς κατ' ἐπανάληψιν ἀπειλησάσης τὴν Δύσιν βαρβαρότητος.

Εὐρεθεὶς ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τελείαν ἀπομόνωσιν ἐτοιμάζει τὴν ἄμυναν τῆς Πόλεως καὶ διεξάγει τὸν ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα ἐκ τῶν ἐνόνητων. Ἐπισκευάζει τὰ χερσαῖα καὶ τὰ παράλια τείχη καὶ ἀλυσσοδένει τὸν Κεράτιον κόλπον ἐνισχύων τὸ κενὸν κρατικὸν ταμεῖον ἀπὸ τὰ κειμήλια τῶν ἐκκλησιῶν. Ἀπόγνωσις τὸν καταλαμβάνει ὅταν τοῦ προσκομίζῃ ὁ Φραντζῆς τὸ «*κατασχιθίδιον τῶν ἀμυντόρων*», τὸν κατάλογον δηλαδὴ τῶν ὑπερασπιστῶν, οἵτινες ἀνέρχονται εἰς 4.973 Ἑλληνας καὶ 2.000 ξένους,

ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιορκούντων ἀνέρχεται εἰς ἑκατοντάδας χιλιάδων. Τὸ τεράστιον κανόνι τοῦ ἐχθροῦ, ἡ περίφημος «*χωνεία*» διὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ ὁποῖου ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολιν ἐχρειάσθησαν δύο μῆνες καὶ 10.000 ἄνδρες, βάλλει συνεχῶς κατὰ τῶν τειχῶν. Σείεται ὁ τόπος ἀπὸ κάθε βροντῆν, τὴν ὁποῖαν περίτρομοι ὑποδέχονται οἱ πολιορκούμενοι μὲ τὴν κραυγὴν «Κύριε ἐλέησον!».

Εἰς τὸν ὑπεράνθρωπον ἀγῶνά του ἐνισχύει τὸν Κωνσταντῖνον ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς καὶ ἡ αἴγλη τοῦ μαρτυρίου. Μόνη σύμμαχος του εἶναι ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα. Ἔχει συνείδησιν τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτήρος ποῦ ἐνέχει ἡ ἀντίστασις του. Δὲν ἀγωνίζεται διὰ τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος, ἀλλὰ διὰ τὸ Ἑλληνικὸν Γένος. Ἑλληνας καὶ ὄχι Ρωμαῖος προσφωνεῖ τοὺς συναγωνιστάς του εἰς τὰς ἐπιθανατίους στιγμὰς ὁ μάρτυς βασιλεὺς, ἐπηρεασμένος προφανῶς ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Γεμιστοῦ, ἠτις εἶχεν ἐπαναφέρει εἰς τὴν μνήμην τῶν Ἑλλήνων καὶ ὑπόσπῃν πολιτικὴν του ἔννοιαν τὸ πάτριον ἐθνικὸν ὄνομα, τὸ ὁποῖον εἶχε καταδικάσει εἰς μακραίωνα περιφρόνησιν ὁ φανατισμὸς τῆς ἐκκλησίας. Οὐδεμίαν ἔχω ἀμφιβολίαν, ὅτι ἀπὸ τὴν δροσερὰν αὐρανὸν ποῦ εἶχε πνεύσει τότε εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Εὐρώτα διὰ τῆς ἐθνικῆς διδασκαλίας τοῦ Γεμιστοῦ, εἶχεν ἐνσταλαχθῆ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Κωνσταντίνου ἡ ἰδέα τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ, εἰς τὸν βωμὸν τῆς ὁποίας προσέφερον ἑαυτὸν πρόθυμον θύμα.

Αἱ ἐκ μέρους τοῦ Μωάμεθ προτάσεις συνδιαλλαγῆς, ἠτις θὰ ἐξασφάλιζε εἰς τὸν μελλοθάνατον βασιλέα καὶ σωτηρίαν καὶ ἡγεμονίαν ἀφήνουν ἀσυγκίνητον τὸν ἥρωα. «*Τὸ δὲ τὴν Πόλιν σοι δοῦναι οὐτ' ἐμὸν ἐστὶν οὔτε ἄλλον τῶν κατοικούντων ἐν ταύτῃ. Κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανούμεθα καὶ οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν*».

Μετὰ τὴν ὑπέροχον αὐτὴν ἀπάντησιν ὁ ἐχθρὸς ἐντείνει τὰς ἐναντίον τῶν πολιορκουμένων ἐφόδους του καὶ ὅλοι οἱ οἰωνοί, θεομηνιαί, πτώσεις ἀγίων εἰκόνων, συσκότισις τοῦ οὐρανοῦ, προμηνύουν ραγδαίαν τὴν ἐπικειμένην καταστροφὴν. Ἀτάραχος ὁ Κωνσταντῖνος ἐκτελεῖ τὰ τελευταῖά του καθήκοντα. Ὡς στρατηγὸς δίδει τὰς τελευταίας διαταγὰς διὰ τὴν ἄμυναν τῆς Πόλεως. Ὡς χριστιανὸς μεταλαμβάνει διὰ τελευταίαν φορὰν τῶν ἀχράντων μυστηρίων εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, ὅπου γίνεται ἡ τελευταία ὕστερα ἀπὸ 920 ἔτη λειτουργία. Ἀκολουθῶς πηγαίνει ὁ Βασιλεὺς εἰς τὰ ἀνάκτορα τῶν Βλαχερνῶν, ὅπου ἐν μέσῳ δακρῶν ἀποχαιρετᾷ καὶ ζητεῖ συγχώρησιν ἀπὸ τοὺς αὐλικοὺς καὶ τοὺς προκρίτους. Καὶ προσθέτει ὁ χρονογράφος: «*Ἐν τῇδε τῇ ὥρᾳ τις διηγῆσεται τοὺς*

τότε κλανθμούς τους ἐν τῷ παλατίῳ»; Ἴππεύσας περιέρχεται κατὰ τὴν νύκτα τὰ τείχη καὶ τὴν ἐπιούσαν «βρουχώμενος ὡς λέων καὶ τὴν ρομφαίαν ἔχων ἐν τῇ δεξιᾷ», ὡς λέγει ὁ Φραντζῆς, μάχεται σῶμα πρὸς σῶμα με στολὴν κοινοῦ στρατιώτου πρὸς τὸν εισορμήσαντα ἐντὸς τῶν τειχῶν ἐχθρόν. Καὶ ἐκεῖ, ἐπάνω εἰς τὸ ἀποκορύφωμα τῆς μάχης, παρὰ τὴν πύλην τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ εὔρεν ὁ θάνατος τὸν ἥρωα, ὅστις ἐπὶ 52 ἡμέρας ἐκράτησε τὸν ἄνισον ἀγῶνα μετὰ τὴν ψυχὴν εἰς τὸ στόμα.

Λέγεται, ὅτι ὀλίγας ὥρας πρὶν πέση ὁ ἔθνομάρτυς βασιλεὺς, θέλων νὰ ἐνθαρρύνῃ τοὺς συμπολεμιστὰς του εἰς τὸν ἄπελπιν ἀγῶνα, ἀπηύθυνε πρὸς αὐτοὺς τὰ ἐξῆς ἀξιωματικὰ λόγια: «Ἀδελφοὶ καὶ συστρατιῶται, ταῦτα κατὰ νοῦν ἐνθυμήθητε ἵνα τὸ μνημόσυνον ἡμῶν καὶ ἡ μνήμη καὶ ἡ φήμη καὶ ἡ ἐλευθερία αἰῶνιος γενήσεται». Ἀπέθνησκε λοιπὸν ὁ ἥρωας μετὰ τὴν πίστιν, ὅτι ἂν χάνεται ἡ Πόλις, θὰ σωθῆ ὁμοῦς τὸ ἔθνος καὶ θὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ὁποῖαν θὰ θεωρῆ ὡς αἰώνιον ἰδανικόν, ὅπως αἰωνίαν θὰ διατηρῆ καὶ τὴν μνήμην καὶ τὴν φήμην τοῦ χάριν τοῦ ἰδανικοῦ τούτου θυσιασθέντος ἔθνομάρτυρος βασιλέως. Ἐκ μέρους τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὡς ζῶντος σήμερον ἔθνικοῦ καὶ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ, εὐγνώμων εἶναι ἡ ἀναγνώρισις τῆς εὐγενεστάτης αὐτῆς θυσίας μετὰ τὴν ὁποῖαν ἐθεμελιώθη καὶ ἐστερεώθη ἡ ὑπαρξίς του. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐθυσιάσθη διὰ τὴν ἀσώσῃ ὄχι τὴν Πόλιν, ἡ ὁποία ἦτο πλέον χαμένη, ἀλλὰ τὴν ἰδέαν, τὴν πολλακίς ὕστερα καὶ χθὲς ἀκόμη εἰς τὴν Πίνδον καὶ εἰς τὸν Γράμμον θριαμβεύσασαν ἑλληνικὴν ἰδέαν, ἣτις ἐνίκα καὶ τότε, ὅταν ἤττατο καὶ ἐπιπτε τὸ Βυζάντιον. Ὁ Φοῖνιξ, τὸ μυθικὸ πουλὶ πού συμβολίζει τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ὁ Φοῖνιξ τοῦ ἀναγεννωμένου Γένους πού ἐξεπήδησε τὸ 1821 ἀπὸ τὴν τέφραν τοῦ Βυζαντίου, εἶναι χάρισμα καὶ κληροδοσία εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, ὅστις πίπτων ἀνεκήρυξεν, ὅπως εἶπεν ὁ Παπαρηγόπουλος, ἐπὶ τῶν ἐπάλλεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν νέον Ἑλληνισμόν ὡς τὸν μόνον τοῦ μεσαιωνικοῦ κληρονόμον.

Ἀπὸ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τὴν μεγάλην αὐτὴν συμφορὰν τοῦ ἔθνους, φυτρῶνουν ἀμέσως αἱ ἐλπίδες τῆς ἀνορθώσεως. Ὁ ὑποδουλωθεὶς ἑλληνισμὸς δὲν χάνει τὸ θάρρος του. Εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς τὸ γεγονός, ὅτι ἐνῶ πρὸ τῆς ἀλώσεως ὅλοι οἱ χρησιμοὶ καὶ ὅλα τὰ μαντεύματα ἦσαν ἀπαίσια, προμηνύοντα τὸν ὄλεθρον καὶ τὴν καταστροφὴν, ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν οἱ χρησιμοὶ παρουσιάζονται ὅλως ἀντίθετοι, προαναγγέλλοντες αἰσιοδόξους ἐλπίδας περὶ τῆς

μελλούσης τύχης τοῦ ἔθνους. Οἱ εὐθύς δὲ μετὰ τὴν ἄλωσιν πόθοι καὶ ἐλπίδες τοῦ ἔθνους συμβολίζονται καὶ ἀντικατοπτρίζονται εἰς τὰς περὶ Πόλεως καὶ Ἀγίας Σοφίας λαϊκὰς παραδόσεις, αἵτινες ἀποτελοῦν ὀλόκληρον εἰδικὸν κεφάλαιον εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ ἀειμνήστου Νικολάου Πολίτου. Ἐκ τῶν παραδόσεων τούτων ἡ πολυτιμοτάτη πασῶν, λέγει ὁ Πολίτης¹, εἶναι ἡ παράδοσις περὶ τοῦ «Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ», διότι εἰς αὐτὴν ἀποκορυφοῦνται οἱ πόθοι καὶ αἱ ἐλπίδες τοῦ δουλωθέντος Γένους περὶ ἐλευθερίας καὶ ἀνορθώσεως.

Αὐτοὶ οἱ πόθοι καὶ αἱ ἐλπίδες ποῦ ἐγεννήθησαν εὐθύς μετὰ τὴν ἄλωσιν ἀπετέλεσαν τὸ ἔθνικὸν ἰδανικὸν τῶν Ἑλλήνων, μετὰ τὸ ὁποῖον ἀνατραφεῖσαι αἱ γενεαὶ τῶν πάππων καὶ τῶν πατέρων μας ἠγωνίσθησαν διὰ τὸ νὰ μᾶς δημιουργήσουν ἐλευθέραν πατρίδα. Διὰ τὸ ἰδανικὸν τοῦτο τῆς ἔθνικῆς ἐλευθερίας ἠγωνίσθη καὶ ἀγωνίζεται ὁ Ἑλληνισμὸς μετὰ προθυμίαν καὶ ἀκαμψίαν τὸν ἱερὸν πατριὸν ἀγῶνα, πλήρης ἐλπίδων διὰ τὴν νίκην. Ὁ ἡρωϊσμὸς καὶ ἡ αὐτοθυσίᾳ τοῦ μάρτυρος Βασιλέως, ὅστις μετὰ τὸν ἔνδοξον θάνατόν του ἐγένετο πρὸ πέντε αἰῶνων ὁ δημιουργὸς καὶ ὁ θεμελιωτὴς τῶν ἔθνικῶν ἰδανικῶν, ἃς μᾶς εἶναι καὶ τώρα καὶ πάντοτε ὁ ἐμπνευστὴς καὶ ὁ ὁδηγὸς εἰς τὴν πίστιν καὶ εἰς τὴν ἐκπλήρῳσιν αὐτῶν.

Ἀντικείμενα ἢ μνημεῖα ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ τὴν βασιλείαν Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου ἐλάχιστα διεσώθησαν. Εἶναι περιέργον, ὅτι οὐδὲν νόμισμα αὐτοῦ εὐρέθη. Ἐν τούτοις εἰς τὴν βασιλικὴν ὀπλοθήκην τοῦ Τουρίνου (Armeria Reale), ἣτις εἶναι ἡ πλουσιωτέρα ὀπλοθήκη τοῦ κόσμου, εὐρίσκεται βυζαντινὴ σπάθη, ἣτις ἀπεδόθη ὑπὸ τοῦ πρὸ ἑνὸς περὶπου αἰῶνος πρῶτου μελετήσαντος καὶ περιγράψαντος αὐτὴν Γάλλου ἀρχαιολόγου Βίκτωρος Langlois εἰς τὸν Κωνσταντίνον Παλαιολόγον. Ἐπὶ τῆς λεπίδος ἔχει ἐκτυπωθῆ ἡ Θεοτόκος βρεφοκρατοῦσα καὶ ἔμπροσθέν της δύο ἀναμμέναι λαμπάδες, ὑπὲρ δὲ τὴν κεφαλὴν δύο μικροὶ σταυροφόροι ἄγγελοι βαστάζοντες στέμμα. Ἐπίσης ἔκτυποι καὶ χρυσοῦχοι φέρονται εἰς μίαν γραμμὴν χαραγμένοι δύο δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι :

*Σὺ Βασιλεῦ ἀήτητε, Λόγε Θεοῦ Παντάναξ,
Τῷ ἡγεμόνι καὶ πιστῷ ἀνθέντη Κωνσταντίνῳ.*

¹ Λόγος κατὰ τὸ μνημόσυνον Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, Ἀθῆναι 1908 σελ. 11.

Ὁ Langlois ἀναφέρει ὅτι ἡ σπάθη ἀγορασθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸ ἐνὸς καὶ ἐπέκεινα αἰῶνος ἀπὸ τὸν ἐκεῖ τότε πρεσβευτὴν τῆς Σαρδηνίας βαρῶνον Τέκκον, ἐδωρήθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν βασιλικὴν ὀπλοθήκην τοῦ Τουρίνου, προέρχεται δὲ ἀπὸ τὸ μαυσωλεῖον τοῦ Μωάμεθ καὶ εἶχεν ἀποτεθῆ εἰς τὸν τάφον αὐτοῦ κατὰ παλαιὸν ἀνατολικὸν ἔθος νὰ ἀποθέτῃ τὰ ὄπλα τῶν ἡττηθέντων εἰς τοὺς τάφους τῶν νικητῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐνισχύει τὴν πιθανότητα ὅτι ἡ σπάθη ἀνήκει εἰς τὸν τελευταῖον αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων.

Ἄλλ' ἂν περὶ τῆς σπάθης ἔχομεν ἀμφιβολίας¹ ὑπάρχουν δύο ἄλλα ἱστορικὰ ἀντικείμενα, ἀνήκοντα ἀναμφισβητήτως εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Παλαιολόγον. Εἶναι δὲ ταῦτα δύο χρυσόβουλλα φέροντα ἰδιόχειρον τὴν ὑπογραφήν τοῦ μαρτυρικοῦ Βασιλέως. Τὸ ἐν ἐκδοθὲν τὸ 1451 καὶ πρὸ αἰῶνος δημοσιευθὲν², ἀναφέρει παραχώρησιν τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὸ Κοινὸν τῆς Δαλματικῆς πόλεως Ραγούζης, ἐγκτήσεως, ἐγκατοικήσεως, κτίσεως λόντζας καὶ ἐκκλησίας ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἄλλων οἰκονομικῆς φύσεως προνομίων. Τὸ χρυσόβουλλον τοῦτο ἔθεωρεῖτο μέχρι τοῦ 1929 ὡς τὸ μόνον ὑπάρχον ἔγγραφον μὲ τὴν ὑπογραφήν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, εἶχε δὲ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους περιπετειώδεις τύχας. Εὐρισκόμενον ἀπὸ τῆς ὑπαγωγῆς τῆς Ραγούζης εἰς τὴν Αὐστρίαν (1814) εἰς τὰ ἱερατικά Ἀρχεῖα τῆς Βιέννης, παρεδόθη μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον εἰς τὴν Γιουγκοσλαβίαν διὰ τῆς μεταξὺ τῶν νικητῶν Συμμάχων καὶ τῆς ἡττηθείσης Αὐστρίας συνομολογη-

¹ Ἡ Διεύθυνσις τῆς *Armeria Reale* τοῦ Τουρίνου μὲ πληροφορεῖ, ὅτι πλὴν τῆς τοῦ Langlois οὐδεμίαν ἄλλην πραγματείαν περὶ τῆς σπάθης γνωρίζει. Ἄλλὰ ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ συνάδελφος κ. Μιχαὴλ Λάσκαρις, ὅστις δημοσιεῖει προσεχῶς σχετικὴν περὶ τῆς σπάθης μελέτην, μὲ πληροφορεῖ, ὅτι ἔρουναι Ρουμάνων ἱστορικῶν ἀπέδειξαν τὴν σπάθην ἀνήκουσαν εἰς τὸν Ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Κωνσταντῖνον Μπραγκοβάνον (1654 - 1715).

² Ὑπὸ *Tafel* καὶ *Thomas* ἐν *Sitzungsber. d. Wiener Akademie* τ. VI (1850) Heft V σελ. 518. *Miklosich - Müller Acta et Diplomata* τ. 3 σελ. 228. Πανδώρα ἔτ. 1857 σελ. 302. Φωτοτυπικὴ ἔκδοσις παρὰ *Fr. Dölger* *Kaiserurkunden* N° 35 καὶ N° 67 καὶ παρὰ *Miz. Markovic*, *Die byzantinischen Urkunden im Staatsarchiv von Dubrovnik* (Ραγούζα) ἐν *Zbornik Vizantolskog Institut* τόμ. I Βελιγράδιον 1952 σελ. 205 - 262 (σερβιστί). Εἰς τὴν ἔκδοσιν *Markovic*, καθὼς καὶ εἰς σχετικὰς πρὸς τὸ χρυσόβουλλον τῆς Ραγούζης ἐργασίας τῆς *Andreeva* (*Byzantinoslavica*, τ. IV, 1936 σελ. 110 κ. ἔ. καὶ τοῦ *Radonić*, *Acta et diplomata ragusina* (Βελιγράδι 1937) τόμ. II σελ. 508 μὲ παραπέμπει ὁ φίλος συνάδελφος Μ. Λάσκαρις, ἀλλ' εἰς ἐμὲ τὰ σλαυόγλωσσα ταῦτα περιοδικὰ εἶναι ἀπρόσιτα.

θείσης συνθήκης τοῦ Ἁγίου Γερμανοῦ (19 Σεπτεμβρίου 1919), ἥτις ὠρίζεν (ἐν ἄρθροις 184, 191 καὶ 193) τὴν εἰς τὴν Γιουγκοσλαβίαν παράδοσιν τῶν ἀρχειακῶν ἐγγράφων τῶν ἀφορώντων εἰς τὰς παραχωρηθείσας πρὸς τοὺς Γιουγκοσλάβους χώρας: Τὸ 1941 εἰσβαλόντες εἰς τὴν Γιουγκοσλαβίαν οἱ Γερμανοὶ ἀπήγαγον πάλιν εἰς Βιέννην τὰ ἔξ Βυζαντινὰ ἔγγραφα, ἐν οἷς καὶ τὸ ὑπὲρ τῶν Ραγουζαίων χρυσόβουλλον τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ἅτινα ἐφυλάσσοντο εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς ἐν Βελιγραδίῳ Σερβικῆς Ἀκαδημίας. Ἀλλὰ τὴν 8 Ὀκτωβρίου 1946 ὑπεχρεώθησαν οἱ Αὐστριακοὶ νὰ παραδώσουν εἰς τὴν ἐν Βιέννῃ Γιουγκοσλαβικὴν στρατιωτικὴν ἀποστολὴν τὰ ἔγγραφα τῆς Ραγούζης, ἐν οἷς καὶ τὸ χρυσόβουλλον, τὸ ὁποῖον οὕτω μετὰ 132 ἔτη ἐπέστρεφεν εἰς τὴν Ἀρχικὴν του ἐν Ραγούζῃ κοιτίδα.

Τὸ 1929 ἦλθεν εἰς φῶς καὶ δεύτερον χρυσόβουλλον τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὴν κατοχὴν μου σχεδὸν ἀπὸ τριακονταετίας ἐκ παραχωρήσεως τοῦ Ἁγγλοῦ ἀρχαιολόγου κ. John Marshall, ὅστις εἶχεν ἀγοράσει τοῦτο εἰς τι παλαιοπωλεῖον τῆς Ρώμης καὶ ἐκτελῶν προφορικὴν ὑπόσχεσιν τοῦ μου εἶχεν ἀποστείλει αὐτὸ τὸ 1924 διὰ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ ἐν Ρώμῃ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου καθηγητοῦ Amelung. Δημοσιεῦθεν καὶ ἐρμηνευθὲν ὑπὸ τοῦ ὁμιλοῦντος¹, μελετηθὲν δὲ ὕστερα εἰς τὴν νομικὴν του πλευρὰν ἀπὸ τὸν ἀείμνηστον Ἀλέξ. Διομήδη² ἀφορᾷ τὴν δωρεὰν πρὸς τοὺς υἱοὺς τοῦ Γεμιστοῦ Δημήτριον καὶ Ἀνδρόνικον δύο κτημάτων ἐν Πελοποννήσῳ, τῆς Βρύσεως καὶ τοῦ Φαναρίου. Ἐκδοθὲν τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1449, εἶναι πιθανώτατα τὸ πρῶτον χρυσόβουλλον ποῦ ἐξέδωκεν, ἐν Μυστρᾷ ἀκόμη εὑρισκόμενος, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ὡς αὐτοκράτωρ. Διότι ἀναρρηθὲς καὶ ἀστεφθεὶς ἐν Μυστρᾷ τὴν 27 Ἰανουαρίου τοῦ 1449, ἔφθασεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὴν 12 Μαρτίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους¹. Ἀπὸ τὸ χρυσόβουλλον τῶν Γεμιστῶν λείπει ἡ χρυσοῦ βούλλα, φαίνονται ὅμως αἱ ὀπαὶ ἐξ ὧν ἦτο αὕτη ἀνηρητημένη.

Τὸ πολύτιμον τοῦτο ἔγγραφο, φέρον ἰδιόχειρον τὴν ὑπογραφήν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ἂν διὰ κάθε ἄλλον λαὸν ἔχει ἀπλῶς ἱστορικὴν ἀξίαν, διὰ τοὺς Ἕλληνας ἀποτελεῖ ἔθνικόν κειμήλιον καὶ ὡς

¹ Ἑλληνικά τόμ. Α' (1928) σελ. 371 - 400.

² Τὸ χρυσόβουλλον Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ τὸ Φεουδαλικὸν δίκαιον ἐν Βυζαντίῳ. Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 1944 σελ. 194 κ. ἔ.

¹ Ἴδε «Ἑλληνικά» ἔ. ἀ. σελ. 388 κ. ἔ.

τοιούτον ἔθεώρησα ὅτι δὲν ἀρμόζει νὰ παραμένῃ ἰδιωτικὸν κτῆμα. Διὰ τοῦτο κατὰ τὸ τελούμενον σήμερον πεντακοσιέτηρον μνημόσυνον τοῦ μάρτυρος Βασιλέως καὶ ἔθνικοῦ τῶν Ἑλλήνων ἥρωος, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ προσφέρω τοῦτο εὐλαβῶς πρὸς τὸ Ἕθνος, καταθέτων αὐτὸ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν².

² Ἀνασურθείσης τῆς καλυπτούσης τὸ χρυσόβουλλον κυανολεύκου, ἐπεδείχθη εἰς τὸ ἀκροατήριον ἢ περγαμηνὴ ἐντὸς δρυϊνοῦ πλαισίου φέροντος εἰς τὴν κορυφὴν τὸν δικέφαλον ἀετόν.